National Library of Israel

רמשמה לע, 18.06.1954, page 3

בין השיר והפרוזה

שני טוגים של אנשי „יודנראט"

מאת מוביה בוז'יקובסקי

עלינו לומר מייד, בראשית דברינו, שהויכוח עם נתן א. על בעיות הגיס־אות אינו מן הדברים שעושים אותם בלב קל. לפי שזהו ויכוח עם מי שידוע עליו, כי הוא שותף כן לפצעים האנו־שים שגורמה לנו שואת האומה, שותף למאמצי כל גב יהודי שנודקף בתהום התוהו והתידלון, ושותף לכמיהה לנצור ולהוריש לדורות הבאים את הערכים הנעלים שנתגלו בקרב השבט היהודי לפני שעלה עליו המורת. אנו יודעים איפוא נכונה, שאין לנו כאן ויכוח עם מגמה נפסדת, אלא עם דעות ומסקנות בלתי־נכונות, שפעולתן עלולה להיות כמוה כפעולתה של מגמה נפ־סדת. לפי שכל נסיון שלא לחשוף במידה מספקת את הרקב ואת השחיתות של התקופה ההיא עלולה, ביודעין או בלא־יודעין, לפגוע קשות בערכים היקרים והנעלים ביותר.

„חיות־הטרף שבין ראשי הגיטאות, הללו ועוזריהם ועושי־דברם, שום יד יהודית לא תקשור להם כתר" — את הדברים האלה של נתן א. אנו מקבלים בכל לב. ומשום שאין אנו מפקפקים בכנותם, לא נותר לנו אלא לראות את דעותיו כפרי של כעויות ושל מוש־גים בלתי־ברורים שדבקו ביהודי בעל רגש עמוק, אולי בהשפעת תחושתו האינטואיטיבית שלא רחוק היום, כאשר יושלם טיהור הגאצים ושאר פושעי־המלחמה, שוב לא יישארו מן התקופה הנאצית אלא פושעים שיצאו מקרב העם היהודי. אי־השקט הזה, שמקורו אולי בעיקר בתת־ההברה, מצווה עליו איפוא שלא להתמיר כל־כך עם בני־עמנו, להפחית עד כמה שאפשר את העמדה לעמוד־הקלון, להפיג עד כמה שאפשר את חריפות כתב־האשמה. ואם דבר זה אינו ניתן לגבי כל הפושעים שמתוכנו יצאו, ייעשה לפחות לגבי אלה שנקל יותר לייחס להם נסיבות מקילות.

אם אמנם זה היסוד הפסיכולוגי לדעותיו של נתן א., כי אז אפשר עוד לזכינו, אך לא להצדיקו.

בין השיר והפרוזה

דבריו של נתן א. בפרוזה („דבר" 28.5.54) באו להסביר את הדברים שהביע בשירו. אך למרבה הדאבה, היה הרושם שנתקבל מדברי־הפרוזה שלו קשה עוד יותר, והעיקר — הדב־רים הזו פחות ברורים ויותר גדושי סתירות מאשר חרוזי־שירו. כאשר המ־שורר בשירו טען לביטול המחיצה בין אלה שנפלו עם נשק ביד לבין „גיבורי הפרנסים והשתדלנים", הכול הבינו את הדברים כפשוטם, דהיינו שכוונתו היתה לאנשי היודנראטים. איש לא יכול היה להבין אחרת, שהרי הן למעשה והן מבחינת השם לא היו כלל שני סוגים של מוסדות אי של נציגות רשמית בגיטו. ואיך שלא נקרא להם, פרנסים או אנשי היודנראט, הרי זה היינו־הך. בתשובה על התמרמרותי המוצדקת שבאה לידי ביטוי בתגובתי על שירו של נתן א., אומר המשורר: „לא היה בי האומץ לקרוא ליודנראט בשמו. ולא היה בי האומץ אלא להעמיד את הגיבורים שבין הפרנסים והשתד־לנים בקצה־קצהו של פסוק זה, ואם גם על כך יצא הקצף, מתוך פסיחה אינסטינקטיבית ונמהרה על כל הבחנה שבין פרנס לפרנס ובין שתדלן לשתד־לן, הרי זה מוכיח רק עד כמה היתה הערתו של אותו פסוק מוצדקת וג־חוצה".

על השאלה, אם יש להדגיש את ההבדל שבין הפרנסים השונים, ואם לאו, עוד נתעכב בהמשך הדברים. עתה אין אנו רוצים אלא לשאול: אם הפרנס או השתדלן פירושם איש־היודנראט, ואם איש־היודנראט פירושו פרנס או שתדלן — כיצד באה איפוא לביטויה ההבחנה אצל המשורר עצמו, בדבריו בשירו על „גיבורי הפרנסים והשתדלנים"? דווקא אלה המרגישים צורך להדגיש את ההבחנה בין אנשי יודנראט טובים וגרועים, דווקא אלה עלולים לבוא בטענה אל נתן א., על שלא נתן בשירו אף רמז קל שבקלים לאותה הבחנה, שהוא תובע ממני, בציינו את כל אנשי־היודנראטים כולם בשם „גיבורים", את הפסוק הגיבורים שבין הפרנסים והשתדלנים לא אמר נתן א. בפרוזה אלא בקשר עם טענתו שאנו איננו עושים כל הבחנה. טענתו של המשורר שלא היה לו האומץ לקרוא בשם המפורש של אנשי היודנ־ראטים אלא אמר פרנסים, אינה עומדת בפני הביקורת כל עיקר. שהרי השימוש בשם זה או אחר אין פירושו הבחנה, כשם שההימנעות מן השימוש בשם כלשהו אין בה כדי לשנות את תוכן העניין עצמו. הדבר רק גורם לחוסר בהירות ולערבוב־מושגים.

מלים ומשמעותן

אבל לאחר שנתן א. הסביר לנו, שבשירו לא נרבוון אלא לכבד את זכרם של אותם פרנסים שהיו ראויים לכך, היינו יכולים לראות את הוויכוח היסודי בינינו כגמור. אי־על־פי־כן שדעותינו בנוגע להערכת הפרנסים ה־„טובים" מתולקות מאוד, היינו שמחים בכל זאת, שהוסר מעל דרכנו מכשול כבד מאוד. אך לצערנו לא ניתן לנו הדבר, לאחר שנתן א. לא הסתפק במרוזה שלו בכיבוד זכרם של אנשים מסויימים, שלדעתו היו ראויים לכך, אלא גם ביסס את הרעיון של היודנ־ראט כשלעצמו והעמידו כבעל ערך שוה לזה של המרד. יש לנו כאן איפוא תפיסה מסוכנת עוד יותר מאשר בעיית ההבדלים האישיים בין אנשי־היודנראט השונים. שכן, החברים השונים של היודנראט יכלו להיות אנשים טובים או גרועים, ואולם היודנ־ראט בתור שכזה היה ללא כל ספק זרוע נאצית עוינת לעם, ומקיני־היודנראט הילחלו אדי הבגידה. גם כאן הכניס נתן א. את משחק־המלים והשתמש בכל מיני שמות: „ראשי הקהילות", „שיטה של משא־ומתן" וכיו"ב. יכול אני איפוא להסכים לשימוש בכל המלים האלו, משום שלדעתי אין זה משנה ולא כלום. אך בתנאי אחד: שיהיה מוסכם ביניגו כמי המדובר, שהננו מתכוונים למיסגרת אחת ויחידה, מיסגרת שייצגה דרך, תוכן, ארגון, אווירה. מיסגרת זו שמה היודנראט וכל חבריו הם הם „ראשי הקהילות", שמדובר בהם.

נתן א. אומר: „אותו מרד הנראה לנו כאן וכיום כתגובה כה טבעית וכה מובנת מאליה ומוצדקת מאליה, כתגובה שכל מתנגדיה בשעתם לא יכלו להיות אלא אנשים עוורים ומרו־מים, או אנשים שיצר הכבוד האנושי גווע בקרבם, אותו מרד לא היה כלל כה טבעי ומסתבר מאליו למורדים עצמם". המשורר מתכוון בכך לומר, שגם המורדים היו להם ספיקות בנוגע לכוונות הגרמנים, שאף הם חששו כמא עלול המרד להחיש את מותם של יהודים, שאף הם נאבקו ולא פעם לא היו שלמים עם עצמם, שאף הם נתונים היו לא־אחת להשפעת מעשי־התרמית הגרמניים וכו'. ואם אומנם כן הדבר, הרי „ברור" שאין מרחק רב כל־כך בין הלך־מחשבות זה לבין הלך־מחשבתם של „ראשי־הקהילות", משמע שגם דרך „המשא־ומתן" היא דרך, ודרך זו אינה מוצדקת פחות מדרך המרד.

ואכן, לא היינו צודקים אילו אמרנו, שדרך המרד היה כל־כך מובן מאליו לגבי המורדים, שקו ישר, עקבי ומ־גובש הוליך למן היום הראשון של המחתרת ועד למרד. הימים היו יותר מדי גדושי זעזועים, כשלונות ואכזבות, משאפשר יהיה לצעוד בקו ישר כל־כך לקראת מטרה מוחזית מראש. המ־אורעות באו יותר מדי דחופים בזה אחר זה ויותר מדי היה בהם כדי לסחוף אתם את מנדלי־התקוה ול־הערים תלי־תלים של מכשולים, מש־אפשר יהיה ללכת לקראת המרד בדרך סלולה. אך מכאן ועד למסקנותיו של נתן א. עדיין רבה הדרך.

טיבה של אי־הסתברות מאליה

האמת היא, שלא הרי אי־ההסתברות מאליה של המרד לגבי המורדים כהרי אי־הסתברותו לגבי „ראשי הקהילות". אצל האחרונים היתה זו אי־הסתברות סובייקטיבית, שמקורה היה: כניעה, התנכרות לכל רעיון של התנגדות, ואף בגידה. ואלו אצל המורדים היתה אי־ההסתברות מאליה אובייקטיבית, ש־מקורה היה: הקושי שבעמידה מול כל התנאים הבלתי־נוחים בשביל המ־רד. אך בכל מערבולת הבעיות, הסתי־רות והקשיים, שהזמן הביא בחובו שמרו כותות־המרד על עיקרון מקודש אחד, שהפך את המרד ה„בלתי מסתבר מאליו למורדים" למסתבר ומסתבר מאליו ובסופו של דבר — לעובדה שקמה ונהייתה. עיקרון זה היה: לעו־לם, בשום תנאי ובלא תלות בסיכוי כלשהו, אין למסור בידיים יהודים למוות כדי להציל יהודים אחרים ותמימה, בכל התנאים, יש להגן על כל יהודי, בשעה שיבואו לקחתו למוות.

העיקרון הזה לא הבזיב בכל סערות הימים ההם, הוא שימש מצפן, שכיוון את כל המעשים והפעולות. הוא עמד מעל לכל החשבונות והשיקולים והיתה בו תשובה על כל הספקות הממרידים ועל כל ההיסוסים המייגעים. ובסופו של־דבר שימש גשר בין כל הגיגודים הפנימיים ונהפך לקו־הגבול, שלא התיר כל רעיון על משא־ומתן בנוגע לחיים של יהודים.

ולעומת זאת לא היה לראשי־הקהילות שום קו־גבול, לא כזה ולא אחר. הם דישדשו ביוון־הביצה עד ששקעו בה יותר ויותר בלא שידעו כל מעצור. ואם קובל נתן א. על שנשתרשה אצלנו גישה כזאת „שאנו מעמידים אל עמוד הקלון לא את הפושעים כי אם את עצם הקשר והמשא־ומתן שבין ראשי הקהילות ובין הגרמנים", איני יודע לאיזה פושעים ולאיזה משא־ומתן הוא מתכוון. שהרי אין לשכות, שיש לנו כאן עניין עם משא־ומתן פושע. יש לזכור, כי אלה שניהלו את המשא־ומתן על מיספר היהודים שיש לספק מדי יום ביומו למוות — הם הם הפושעים. נשמע־נא גם מה אומר יצחק קצנלסון על המיסחר במיספר ראשי היהודים:

כפריצי־חיות פרצו אל בית־הוועד,
אל זקן־היהודים כמטורפים.
אל צ'רניאקוב, נשיא הקהילה, וכה
קראו אליו, אל הפרנס:
לא עוד שישה נדרש! לא עוד נסכים
לששת אלפים, רבבה תתנו! רבבה! —
משפט קצר ותד וגס: — — —
ומה תבכה? אחרי הכל אדם הנון
אתה... אך אל נא נכהד:
היהודי בך מועט. וכי עיקר לך העשרה?
ולשישה אתה מוכן?
(שיר על העם היהודי שנהרג)

יש להוסיף, שגם נתן א. אומר, כי השיטה הקובעת מי מן היהודים יילך להיים ומי למיתה בידי הנאצים „הבי־אה לידי מעשים שאסור להבין להם ואסור לראותם כדבר המתקבל על השכל". והואיל וזוהי דעתו של המ־שורר על תוצאות המשא־ומתן, שומה עליו להסביר גם אם ידוע לו על איזה משא־ומתן אחר.

בכלל יש לנו הרושם, שכל הקונצפ־ציה על המשא־ומתן שאולה מן הפרוב־לימאטיקה של תנועות־שיחרור לאומיות, שלחמו בזמנים שונים בארצות כבושות בידי כובשים זרים וגם כאן בארץ לפני מלחמת־השיחרור שלנו. אולם דא־עקא: אין ולא כלום בין זה לבין הפרובלימאטיקה של הגיטו. שהרי בגיטו לא היה על מה לנהל משא־ומתן. שם לא היתה כל אפשרות אלא לבצע את פקודות השלטון. לא היה ולא יכול היה להיות כל מאבק על מידה כזאת או אחרת של זכויות מדיניות ולאומיות. כאן המדובר היה בזכותו האלמנטארית של התינוק לחיים.

„הזכות להקריב היו יהודים"

נתן א. לא הסתפק בהשוואת זכותם של היודנראט והמחתרת להלכה. הוא אף הביא דוגמה ממשית כדי שהקורא יוכל למשש בידיים ממש את שוויון הזכויות של שניהם. וכאן הגיע המשורר לשיא גישתו המוטעית לבעיות־הגיטו. הוא אמר כאן דברים שקשה למחול עליהם יותר מאשר על כל שאר דבריו: „אפילו הזכות הנוראה שנטלה לעצמה שיטה זו (משא־ומתן — ט.ב.) לפסוק מי מן היהודים לחיים ומי למות בידי הנאצים — — — אפילו זכות נוראה זו גם ידי המורדים נצרבו מגחליה בקומם להשיב מלחמה ולדון את הגיטו לשרפה ולכליון — — — משתפי־הפעולה אמרו, כי הם שולחים יהודים למות למען הצלת יהודים. המורדים קמו לדון את עצמם ואת הגיטו עמהם למות למען הצלת כבוד העם". אין נתן א. מסתיר את התנגדותו לצורה הראשונה של הקרבת היי יהודים, אך אין הוא אומר אם הוצרכו המורדים לצאת לקרב, ביודעם שעלולים ליפול גם כאלה, שעוד היו להם (כפי שאפשר היה להאמין אז) סיכויים מסויימים להישאר בחיים. הוא רק אומר: „הוייתו וחושיו של היהודי החדש בישראל ודאי קוראים בקול, כי הצדק היה עם המור־דים, אבל בחלונות הגיטו הבוער — — עמדו נשים יהודיות וילדים יהודים המחזיקים במשקופי החלונות בלי שיהיה להם האומץ לקפוץ ללהבות". התפקיד רב־החשיבות שמילא נתן א. במלחמת־השיחרור שלנו בארץ, פוטר אותנו מן הצורך לשואלו אם הוא ציוה גם על ההגנה והפלמ"ח לפני צאתם לקרב לקבל תחילה הסכמתן של „נשים יהודיות וילדים יהודים" כאן, שנשקפה להם הסכנה להיות מושלכים אל הים. לגבי כל הנשים והילדים, שלא היה להם האומץ לקפוץ אל הים (כפי שאפשר היה לחשוש אז) לא הגדילה מלחמת־השיחרור את הסיכוי להישאר בחיים כלל וכלל. ואף על פי כן ידוע לנו, שלנתן א. לא היתה אז שום נקיפת־מצפון בנוגע להקרבת חיי־יהודים. קשה פשוט להבין קיצד לא רעדה היד שכתבה את השורות האלו, שבהן הושוו שני אופני הקרבת חיי יהודים — זה של היודנראט, שאגב לא שלח מתוך עשרות המשפחות שלו אף איש אחד עם אלה שהוקרבו „למען הצלת יהודים" — וזה של האיר־גון הלוחם. סבורני שהשוואה זו יש בה משום פגיעה קשה בכבוד המורדים שנפלו. בהשוואתו זו עשה נתן א. עוול קשה לאירגון היהודי הלוחם.

ראשי־קהילות „טובים" ורעים

גם בנוגע לטענה על ראשי־קהילות „טובים" לא הסתפק נתן א. בדיבורים בעלמא — הוא הביא גם דוגמות ממשיות. נתן א. מספר לנו: „במשך תקופה ארוכה נמצאו בשלטונם של הגר־מנים גיסאות שהרעה לא נגעה עדיהם, גיטאות „שלומים", שהמורדים אף לא התיימרו ולא יכלו להתיימר לבוא בהם במקום אנשי־היודנראט". ולשם ביסוס דבריו, הריהו מטריח גם את רוז'קה. בציטאטה שלו מתוך „להבות באפר" הריהו מעלה על נס את ראש־היודנראט בביאליסטוק — ברש. הוא מספר לנו כיצד מנצל ברש לטובת היהודים את קשריו הטובים עם הגרמנים, שהיהודים נותנים לו את מלוא אימונם וכו'.

על כך יכולים אנו להעיר, שהציטטות מדברי רוז'קה אומנם נכונות. אך אין הן מתייחסות אלא לתקופה מסויימת בלבד, כאשר ברש שיחק מישחק כפול, בהישענו הן על הגרמנים והן על המחתרת, שראש היודנראט אפילו תמך בה. אין תימה איפוא שבימי השקט היחסי שעבר על הגיטו היתה האוכ־לוסיה תולה בו תקוות ונתנה בו אימון. מובן שנתן א. מפריז מאוד כאשר הוא זוקף את קיום „הגיטאות השלווים" לזכותם של הברשים בלבד. באותה ציטאטה עצמה משל רוז'קה, שבה מדובר „שהיהודים סומכים על יחסיו הטובים של היודנראט עם הרשות הגרמנית", יש גם דברים אלה: „וה־תשוב ביותר — על מקצועותיהם המועילים, שאין להם תחליף". כלומר שהתקופה השלווה שעברה על גיטו ביאליסטוק נבעה במידה רבה גם מטע־מים כלכליים חולפים. העובדות מלמ־דות אותנו, שכמעט כל הגיטאות, גם במקום שראשי־היודנראטים היו הג־רועים שבגרועים, ידעו תקופה קצרה או ארוכה יותר של „שלוה". חוץ מן המומנטים הכלכליים היתה תקופת ה„שקט" גם אחד מאמצעי־התרמית הגרמניים. הם נהגו תמיד להושיט את המהלומה ברגע הבלתי־צפוי ביותר. מחמת התכסיסים האלה, למשל, בא בראנד, זמן קצר לפני האקציה האח־רונה בגיטו ווארשה, אל היודנראט ומלכד הבטחתו לספק מצות לפסח, הציע גם, מרוב „דאגה" לאויר צח בשביל הילדים היהודים, להפוך את הכיכר שליד היודנראט לגינה.

אבל דווקא הדוגמה ברש סותרת את נתן א.. שהרי כאשר יהודי ישר ועסקן ציוני זה, ברש, הועמד לפני הדילמה: להמשיך את דרכו עם הגר־מנים או עם המחתרת — הוא בחר בגרמנים. הדברים הגיעו לידי כך, שמפקד האירגון היהודי הלוחם ב־ביאליסטוק מרדכי טננבוים נאלץ היה להסתתר מפני המשטרה של ברש, ויהודי ביאליסטוק, כמוהם כיהודים בכל שאר המקומות, נגררו למות בידי יהודים.

בהזדמנות זו עלינו לומר, שאין אנו מכחישים שהיו הבדלים בין איש־יודנראט זה או אחר. עובדה היא שהיה הבדל רב, למשל, בין ברש לבין רומקובסקי, בין צ'רניאקוב לבין מרין וכיו"ב. אך הבדלים אלה לא היה בהם כדי להשפיע בשום שאלה גורלית ממשית של יהודי הגיטו. לפי שגם הטובים וגם הגרועים שבהם נמנו עם אותו מוסד עצמו, שכל מהותו ותוכנו לא היו אלא ביצוע החוקים הגרמניים האנטי־יהודיים. בענ־יינים היומיומיים השניים־במעלה נהג כל איש־יודנראט בדרך משלו, בהתאם לאופיו, חינוכו ומידת השתרשותו בעם. ואולם בבעיית־הגורל הגדולה והמרכזית, ששמה חיים או מוות, לא היה כל הבדל בין כולם. כל אחד מהם, הן איש־היודנראט „הטוב" והן הג־רוע שבהם, לא נרתע מביצוע אקציית־ההעמדה. מותם של יהודי ביאליסטוק, ששם שלט ברש ה„טוב", לא היה קל יותר ממותם של יהודי לודז', למשל, שהיו נתונים לשלטונו של רומקובסקי. נתן א. אומר בצדק, שאלה שהלכו בדרך היודנראט „אנשים שונים היו". ואכן, כל אחד מהם הלך בצעדים משלו. אך טעות היא לומר, כי: „שבילים שונים היו להליכתם זו". לדעתנו לא היה לאנשי־היודנראטים לסוגיהם השונים אלא שביל אחד ויחיד, ושביל זה הוליך להסגרת אחיהם בני־עמם לידי האויב. על הצועדים בשביל הזה אומר יצחק קצנלסון: „אלה השוטרים — כמעט בלי יוצא מן הכלל, הפחותים שבפחותים, מזוהמי־מתוכם, מזוהמי הנפש. הטוב שבשוט־רים הרוג! להריגה, לכליה, שחרפת הנברא הם, רקב החלודה הם העולה במי־ביצה. אם אתה נתקל בם, אתה בא לידי הקאה... הם המה החומר הרצוי ביותר לגרמנים, במין „אנושי" זה שמחו כמוצאים שלל רב. — — — הגרמנים, חייתו־טרף אלה, לשו בהם, עיסו את השאור המסרית הזה, שמוהו בתנורם ויצא הטומטום המכוער וה־נעוה הזה — השוטר „היהודי" כב־יכול, שאין בו אף משהו מן היהודים ואף משהו מן האדם". (פנקס וויטל).

המקרה ד"ר יעקב ויגודזקי

בסיום דברינו אנו מוצאים לנחוץ להתעכב על דברי נתן א. בנוגע לד"ר יעקב ויגודזקי מווילנה, שהוצרך לשמש אף הוא מופת של איש־יודנראט טוב. אלא שדוגמה זו אינה דוגמה כלל. לפי שיש לנו כאן עניין עם לוחם ותיק ומנוסה לזכויות יהודיות עוד מימי הכיבוש הגרמני של מלחמת־העולם הראשונה, בין שתי מלחמות־העולם, ובתור שכזה הוא נכנס לתקופה הנאצית של מלחמת־העולם השניה. העסקן בן ה־86 מת בבית־הכלא של לוקישקי בשבועות הראשונים שלאחר כניסת הגרמנים לווילנה, כאשר היודנ־ראט עריין לא הספיק להיות אותו יודנראט, הידוע לנו, ויגודזקי לא נתחייב כלפי הגרמנים, לא כנציג היודנראט ולא בשליחותו של זה. את מחאתו הנועזת נגד הנאצים, ש־בגללה השליכוהו לבית־הכלא בלוקיש־קי, הוא השמיע על אחריותו האישית בלבה, כתגובה אינסטינקטיבית של לוחם מנוסה, דווקא בתקופה שעוד היה יסוד רב יותר להסס בנוגע לכוונותיהם של הגרמנים וכאשר ה„שיטה" של משא־ומתן" עוד היתה במלוא „שיג־שוגה". הנה כי כן גילם ד"ר ויגודזקי באישיותו שיטה ברורה של התנגדות לכל משא־ומתן. והנה מה שאומר בנוגע לפרשת ויגודזקי ד"ר, דבוז'צקי: „ד"ר ויגודזקי לא היה חבר פעיל במועצת היהודים. קשה להגיד אם זה היה מחמת היותו בא־בימים, או מחמת אי־אמונו באפשרות של פעולה עצמאית במועצת היהודים תחת העול הנאצי. אולם סיפרו שחברי המועצה היו באים אליו תכופות להתייעצויות — — — בזמן שבאו הנאצים ל־ווילנה היה ד"ר ויגודזקי מוטל חולה במיטתו ולא יכול לעמוד על רגליו אלא בקושי רב. ואולם עד מהרה הרגיש, כי השעה מטילה עליו חובות, קם ולבש את זיגו השחור והלך אל ה„גסטאפו" לדרוש צדק. שם מחא בפני ראש־הגסטאפו מוראר על מעשי־הפשע הנעשים בידי הגרמנים כלפי האוכלוסיה היהודית. מוראר לא ענה אף מלה, טילטל את הזקן בן השמונים ושש מעל כל המדרגות למטה.

„בקרוב נאסר והובל אל בית־הסוהר שבלוקישקי. שם עונה בידי הרוצח הנאצי שוויינברג" (ירושלים דליטא).

לא. ויגודזקי אינו יכול לשמש דוגמה לתפיסתו של נתן א. אין זה לכבודו של ויגודזקי להימנות עם אנשי־היודנראטים „ההגונים". הולמת אותו יותר תפיסת מקום ברשימת אנשי־המרי.